

Opponensi vélemény

Rózsa Mária: Pesti német nyelvű lapok a kultúráközvetítés szolgálatában a reformkorban és az 1850-es években című akadémiai doktori értekezéséről

A magyarországi, azonbelül a pest-budai németiség kultúrája hajdan (a második világháború előtt, elsősorban Pukánszky Béla révén) az alaposan és eredményesen kutatott területek közé tartozott, a II. világháború után (érthető okokból, mégis értelmetlenül) diszciplinánk elhanyagolt terepévé lett, majd a sajtótörténeti és komparatiztikai kutatások fellendülésével ismét történtek kísérletek a történet megszakadt fonalának újrafelvételére. A kutatást aligha szükséges különösképpen indokolni: a bírálendő disszertációban is fölmerül, miszerint a német nyelv és kultúra magyarországi történetének ismerete mellőzhetetlen a magyar művelődés számára is, mind a reformkorban az európai kultúrákra nyitás egyik tényezője (a szomszédos irodalmakkal való kapcsolattartásé úgyszintén), mind a Bach-korszakban is még lingua francaként szolgál a német nyelv. Hozzátenném, hogy nem pusztán Kazinczy hangsúlyozta a német klasszika szerepét az irodalomalapítás folyamatában, hanem a reformkor szerzői is több ízben fordultak a német irodalomhoz műfajteremtő igyekezetükben (így Garay János Uhlandhoz ballada-ügyben, jóval később Arany Goethe balladáit fordította, s tanulmányozta Goethe idevonatkozatható megnyilatkozásait). A sajtótörténet esetében fokozott mértékben van (volna) szükség a helyi (pest-budai, pozsonyi, temesvári stb.) német lapok megismerésére, hiszen a már említett, Európával történő kapcsolattartás eszközeül szolgáltak, közvetítették a magyar irodalmat, legalább a német nyelvterületre (de nem csak oda, hanem a németül olvasó szláv világhoz), valamint nem egyszer az osztrák-német példa alapján képviseltek valami olyat, ami a magyar sajtótörténetben is meghonosítható volt. Windisch morális hetilapjainak vagy akár Bessenyei német újságának, tudjuk, milyen osztrák előképei voltak. A téma fontosságával azonban egyelőre nincs arányban az elvégzett munka, arról nem is szólva, hogy nem bővelkedünk összehasonlító sajtótörténeti kutatásokban. Igaz,

ez utóbbira is találunk példát; ami viszont a reformkori német sajtó feltárását illeti, igen jellemző, hogy a Vörösmarty-kritikai kiadás egyébként alapos jegyzetanyaga kiegészíthető volt (ezt részben a jelen disszertáció megtette), mint ahogy a későbbi korszakot illetően a lefordított, ismertetett Jókai-művek sokasága került elének a Pester Lloyd átnézése közben. Ez a néhány eset jelzi, hogy a magyar irodalom/művelődéstörténet szempontjából milyen hasznos munkát végezhet az, aki nekilát, hogy lapról lapra végignézze a pest-budai német sajtót. Nemcsak az irodalmi befogadás módozataihoz kapunk perdöntő adalékokat (egyrészt mit igyekeztek a németajkú újságírók megismertetni, miről gondolták azt, hogy „helyi szín”, illetően mit igényeltek az olvasók, másrészt a befogadás nyomán milyen kép alakult ki a városról, a nemzeti mozgalomról, a politikai-gazdasági törekvésekről stb.). Rózsa Mária ezt a sokrétű feladatot vállalta, a részletekbe menően tárta föl a Pesther Tageblatt, az [Der] Ungar, a Pester Sonntagsblätter és a Sonntags-Zeitung – egyszerűsítsünk! – magyarságképét. Ennél azonban többet ad: megismerjük (nemcsak) a lap történetét (vázlatosan), a szerkesztőket, a kiadás körülményeit, a munkatársakat, a feldolgozott tematikát (tárgyi csoportosításban), és ezáltal a pest-budai „hétköznapiak”-ról az eddigénél differenciáltabb képet kapunk. Igaz, a lap olvasóit csak áttételesen ismerjük meg, talán ha Pukánszky Béla: Német polgárság magyar földön című, máig érdekes könyve is bevonódik a vizsgálatba, új szempontokhoz is juthatott volna a disszertáció szerzője, és hasonlóképpen erőteljesebben lehetett volna támaszkodni Kósa János könyvére, mely Pest-Buda elmagyarosodásához kínál sok adatot. Mindazonáltal ilyen mélységben, ilyen részletességgel még senki nem foglalkozott az említett lapokkal, így ezen a téren a vállalkozás úttörőként tartható számon. Az a leginkább tartalmi feltárás, melyet láthatunk, alap kutatásnak minősíthető, nélküle nem volna lehetséges a szükséges továbblépés. A disszertáció (igen helyesen) felhasználja azt a sajtótörténeti kutatást is, amely Ausztriában és az NSzK-ban folyik, s ezt megteheti annál inkább, mert Rózsa Mária könyveivel, bibliográfiáival, tanulmányaival jelen van Ausztria és az NSzK tudományosságában; eddigi

munkásságával igazolta, hogy az általa vállalt kutatás számottévó érdeklődést ébreszt nemcsak a hazai sajtótörténeti munkát illetőleg, hanem dialógusképesnek bizonyul a magyarországiénál differenciáltabb és folyamatosabb kutatást felmutató osztrák és német könyv- sajtótörténettel. Ebben a kitartó és fontos munkában jut szerep a jelen disszertációnak is, melynek folytathatóságáról a szerző is meg van győződve. A nem kevés eredménnyel jeleskedő kutatás gyarapodhat esettanulmányok elemzésével, műfordítói alkotások komparatív vizsgálatával, valamint szerkesztői pályáknak az eddiginél behatóbb bemutatásával. Mielőtt kívánságlistámat szaporítanám, nem feledkezhetem meg arról, milyen – lényegi – eredményt hozott ez a disszertáció. Így egyáltalában nem mellékesen említem meg, hogy az 1840-es években sokat forgolódó, önéletrajzában szerepét erősen átíró Frankenburg Adolftól milyen új információkhoz jutunk, s az sem lényegtelen, hogy a már Kiss József által feltárt korai Petőfi-fordítások miféle szöveg-kontextusban láttak napvilágot: külön említem, hogy a korszakban sokat, a magyar és a német nyelvű sajtóban igen sokat polemizáló Romy Károly Györgyről is többet tudhatunk meg, mint tudtunk azelőtt, ezzel összefüggésben a hungarus patriotizmusnak talán vagy majdnem utolsó periódusa is tisztábban áll előttünk. Nem volt eléggé ismert eddig, hogy Széchényi István munkálkodását, polémiáit, sajtó-megnyilatkozásait miképpen fogadta, kommentálta, többnyire helyeselte a pest-budai német sajtó. Aligha felejthető, hogy (bár följebb céloztam rá) ennek a sajtónak, valamint a pozsonyinak nemcsak a magyar és a német anyanyelvűek, hanem a szlávok közül is sokan, főleg a szlovákok olvasói voltak. S bár a korban a szlovák értelmiség tudott magyarul, figyelte a magyar sajtót, a németnyelvűt nemcsak lapozgatta, hanem felhasználta is. S ha Rózsa Mária (helyeselhetően) a kultúraközvetítést emelte ki egyik megkülönböztető sajátosságaként a lapoknak, akkor nem számonkérő hangsúllyal hadd említsen meg, hogy ez nem pusztán magyar-német viszonylatban igaz, hanem magyar-szláv viszonylatban is. A disszertáció teljes joggal emlegeti Sziklay László néhány írását (Pest-Buda nemzetiségi képe a

reformkorban, Ján Kollár magyar kapcsolatai Pesten stb.), azt azonban nem ártott volna leírni, hogy a disszertáció által tárgyalt lapok szláv anyagot is tartalmaztak, a kultúraközvetítésnek kétféle útját járva: 1/ A „hazai” szláv irodalmi törekvésekről közöltek híreket, illetőleg anyagot vettek át csehországi és egyéb szomszédos országokbeli lapokból; 2/ Maguk is publikáltak „hazai” szláv szerzőktől, így Ján Kollártól többet között (egyébként Kollár maga írta németül közleményeit). Nem ettől a disszertációtól vártam, de előbb-utóbb mellőzhetetlenné válik a feldolgozott lapok irodalmi anyagának összevetése a kortárs magyar lapokéval. Kitetszhet (például), hogy a pesti német lapok közlései Bozról (Dickens), Heinéről, George Sandról megféleltethetők-e a magyar lapok érdeklődésével, hiszen Dickens és Heine olvasottsága az 1840-es esztendő magyar költőinél igen jelentős. Mármost közös rátalálásról van-e szó, netán az egyik fél mutat utat a másiknak, ugyanazok a művek jelennek-e meg itt és ott, vagy az életrajzokat illetőleg eltérő adatokat közöl a magyar és a német lap? Mint ahogy az sem érdektelen, hogy a későbbi kutatás azt mutatja-e netán ki, hogy Garay verseit közvetlenül megjelenésük után látjuk viszont a német lapban, vagy jóval később. Egyébként Garay verseinek túl-szereplése összefüggésbe hozható azzal, ami a disszertációban biedermeier címszó alatt szerepel, noha a biedermeier csak emlegetve van, jóllehet ráolvasható volna a lapok ama rubrikáira, amelyek tárgya a városi élet, a polgárság szórakozás-kultúrája. Éppen így a jövően jobban körül kellene járni azt a nem jelentéktelen tényt, hogy Romy 1842-ben publikálja Kazinczy önéletrajzi levelét. Romy akkor már (Csaploviccsal együtt) a „triász” által kikülönített szerző volt, aki szláv-rokonszenve, német öntudata miatt ellenfélnek számított. Romy védekezésül Kazinczy barátságára hivatkozott, Kazinczy türelmes világszemléletét mutatta föl a türelmetlenebbnek tartott romantikus nemzedék ellenében. Ugyanebben a néhány esztendőben Kazinczynak Lukijan Mušickihoz küldött levele, a patriotizmus és a kozmopolitizmus összeegyeztethetőségéről, szintén Rumynak, de szláv kortársainak is érve. Itt jegyzem meg, hogy érdemes lett volna kissé

összefogni a Jósika-regényről írt ismertetéseket, kiemelendő, hogy ezek legalább annyira szóltak az ausztriai és németországi olvasóknak (ha voltak), mint a magyarországiaknak. Talán ki lehetett volna térni arra a Jósika-szakerődalom alapján, hogy a német nyelvű Jósika-regények eljutottak-e a határon túra, vagy csupán a magyarországi és erdélyi német olvasók vásárolták. Egy alaposabb ismertetés mindenképpen elkelt volna, fényt lehetett volna deríteni arra, miképpen fogadták Jósika regényepoétikáját, illetőleg német esztétikusok regényigényeit találkoztatták-e a Jósika-regényekkel. S egy egészen apró elírás: Báthori Gábor nem volt törvénytelen gyermek, Jósika regényében sem az, másvalaki az „utolsó” Báthori, aki valóban törvénytelen gyermek. S ha már a kifogásnál tartok: fölöslegesnek érzem, a történeti Báthori Gábor sorsának még oly rövid ismertetését is, ilyenkor a jól tudott adatokra telik csak. Helyette egy részletezőbb beszámolót is el tudtam volna képzelni a Jósika-ismertetésekről. Grillparzerről sem sokat árul el önmagában, hogy Médeiá-ról drámát írt, talán fontosabb lett volna az önnön helyzetére kérdező, a kényszerű visszahúzódásba menekülő poéta versének alaposabb elemzése.

Mindez természetesen nem csökkenti elismerésemet a munka iránt, inkább az én eltérő nézőpontom az oka annak, hogy néhány (nem sok) esetben másképpen súlyoztam volna. A 99-100. lapon felsorolt, mára jórészt elfelejtett költők (noha Ludwig August Frankl egy versét Arany János fordította) műveinek közléséről azért ír csak sommásan, mivel értékük, ismertségük korhoz kötött. A magam részéről éppen azért foglalkoztam több ízben Johann Nepomuk Vogllal, mert versesköteteibe belelapozva egyfelől valamiképpen kitapintható a korérzület, másfelől mert életművük a Monarchia-irodalom megalapozódásához járult hozzá. Vogl több kiadást megélt, magyar pusztai verseiből összeállított kötet mellett cseh, lengyel, délszláv, orosz tárgyú verseket is írt, egy olyan transznacionális tudatnak volt korai hírnöke, amely a magáévá tette Hormayr báró és Mednyánszky Aljos elképzeléseit egy Monarchia-kultúráról, és erre a népek-nemzetek mondanácskének, (történelmi) hagyományainak versbe

szedésével válaszolt, messze nem minden esetben a Magris konstatálta mito absburgico jegyében. Jelentőségét (legalábbis a korban) aligha volna célszerű tagadni, mellette Lenau természetesen jóval magasabb szinten, de hasonlóképpen dolgozta föl magyar, cseh, lengyel témáit. Hogy önmagának mondjak kissé ellent: ennek a kérdésnek tüzetesebb kifejtését nem vállalhatja egy sajtótörténeti munka, amelynek elsőrendű és méltányolható célja a feltárás, nem pedig a Monarchia-irodalom elemzése. Inkább a későbbi kutatás számára írtam ezt le: ha a lapok szellemiségét a korszak (Vormärz, reformkor) eszmetörténeti áramlatai között keressük, nem feltétlenül a legnagyobbakról szóló, olykor protokolláris híradások, ismertetések, fordítástörödékek feltérképezésével felelhetünk, noha ezek regisztrálása sem mellőzhető, hanem éppen azoknak a saját korukban népszerű szerzőknek közlései segítségével következtethetünk szerkesztői politikára, korizlésre, talán még olvasói igényre is, akiről nem ártana többet tudni annál, mint amennyit most tudunk (Voglról, Seidlről stb.). Azáltal, hogy Rózsa Mária ennyi mindenfélét, adatot, recenziót, fordítást, híreket, átvételeket föltárt, lényegesen módosította a lapokról, de a periódus egészéről szóló elképzeléseinket, és ez nem eleget hangoztatható érdeme. Valójában méltányolható visszafogottsága, melynek következtében nem lépte át a maga szabta kereteket, távolabbra vezető kitérőkkel nem zavarta meg az előadás igen szervezett menetét. Az irodalomtörténésznek természetesen más a megközelítési módja, de az irodalomtörténész csak akkor képes hitelesen megnyilatkozni, ha a sajtótörténész által, nem csekély munkával, föltárt anyag a rendelkezésre áll. Egyáltalában nem könnyű alapkutatást végezni, aztán az alapkutatás nyomán föltároló adatokat rendszerezni, majd rekonstruálni a folyamatot, amelyre az irodalomtörténész (is) reagálhat. Hogy a tárgyalt lapokból tudunk-e messzeható tanulságot levonni, már csak azért is kérdéses, mivel ehhez hasonló feltárássra szorulnának a korszak más lapjai, amelyek tendenciái nem bizonyosan egyeznek meg az e disszertációban tárgyalt újságokéval. Itt csupán célzás történik arra, hogy a korszak erdélyi szász lapjai másféle szellemiséget képviselnek, magam is írtam

egyszer olyanról, hogy ugyanarról a tárgyról másképpen írt az [Der] Ungar, másképpen a Pester Zeitung. Annál is inkább, mivel a magyarországi németiség már ekkor sem volt „politikailag” egységes, a kultúraközvetítésre vállalkozó, azt hívatásának tekintő értelmiségi-újságíró mellett akadtak olyanok, akik nemcsak a magyarosítást, hanem a magyarosodást is szóvá tették, és ezek hangja is hallatszott a korántsem egyhangú kórusban. A disszertáció helyeselhetően csak annyit vállalt, hogy a jórészt feltáratlan anyagból – hogy úgy mondjam – egy disszertáciányit kiragadott, korántsem önkényesen, hanem a magyarországi németiség egy jelentékeny csoportjának orgánumait, meghatározott kiadóhoz, szerkesztőkhöz, szerzőkhöz köthetőket, és ezeknek tartalmi elemzését végzi el. Aki már vállalkozott hasonló feladatokra, tudja, mennyi részletkutatás zsúfolódik be efféle munkába. Az álneves, különféle jegyek alatt író szerzők „valódi” nevének kikutatása igen munkaigényes, ám olykor lehetetlen feladat. Az adaptált, átírt művek egy része eredetijének föltalálása sem mindig könnyű; Pulszky Ferenc népmondái esetében a magyar sajtó átnézése bizonyosan segít, például az Athenaeumé, de az is igaz, hogy egy fantáziacím mögött rejtőző munka után nyomozás esetleg hónapokig tart. Az meg önálló disszertációt igényelne, ha az 1840-es esztendő pesti kiadóinak könyvajánlatait összevetnénk a tőlük természetesen nem független lapok ismertető rovatával, hogy egy társadalom olvasmányaira kérdezhessünk. A teendők felsorolása jelzi, hogy a disszertáció szerzője ráértett az elvégzendő feladatra, és sajtótörténészként egy nem akármilyen nehézségi fokú feladatot igyekezett a lehetőségeknek megfelelően jól megoldani. Rendkívül fontos és hasznos munkát végzett, nem győzöm elismételni. Meg azt is, hogy nem hiányként, hibaként jegyeztem föl a disszertáció olvasásakor keletkezett problémáimat. Már csak azért sem, mivel hogy egyáltalában problémákként jelentkezhetett jónéhány töprengésem, azt mindenképpen a disszertációnak köszönhetem.

Abban a szerencsében van részem, hogy Rózsa Mária pályáját a kezdettől fogva végigkísérhettem. Német-magyar-osz fordítástörténeti, összehasonlító vizsgálatokkal kezdte

tudományos pályáját, így nem azért nem végzett e disszertációban alaposabb fordításelemzéseket, mert ne lenne birtokában az ehhez szükséges tudás, hanem mert nem akarta megakasztani a tartalmi feltárást a szükségszerűen kitérést jelentő előadással. Minthogy az Országos Széchenyi Könyvtárba került, a hírlaposztályon dolgozott, útja a magyarországi németiség kultúrájához, hírlapjaihoz vezette. Igen pozitívan értékelem, hogy nem pusztán Magyarországon publikált, hanem, amíg tehetette, részt vett külföldi konferenciákon, magam is hallottam érdeklődéssel fogadott előadását az Osztrák-Magyar Irodalom- és Művelődéstörténeti Vegyes Bizottság ülésén. Eleget tesz annak a jogos elvárásnak, hogy választott témáját elsősorban Magyarországon kell feldolgozni, hiszen a kutatók itt rendelkeznek olyan művelődéstörténeti, történelmi stb. ismeretekkel, amelyeket e diszciplína igényel, egyébként ehhez a témához nemcsak németül, hanem magyarul is tudni kell. A magyarországi sajtótörténet e területének feldolgozatlansága igényli az alapkutatót, így a más korszakban érdekelt Lipták Dorottya és Újvári Hedvig mellett Rózsa Máriának is megvan a maga kutatási köre, mely jól kiegészíti Tarnói László és mások irodalomtörténeti megközelítését vagy Bódyné Márkus Rozália szintén igen értékes munkáit. Mindezek alapján, megismételve, Rózsa Mária eddigi munkásságát és a jelen disszertáció eredményeit figyelembe véve, feltétlenül javaslom a disszertáció vitára kitűzését, a bíráló bizottságnak pedig, hogy javasolja Rózsa Máriának az akadémiai fokozat odaítélését.

Szeged-Budapest, 2015. május 20.

/Dr. Fried István/
Professor emeritus
az irodalomtudomány doktora